

FÖLDCSUSZAMLÁS UTÁN

(Függelék egy elfelejtett interjúhoz)

Uram Isten, csakugyan én írtani volna le mindezt? — nyilall belém pár röpke viszontlátó pillantás után. Nem, nem tehát, nem ér a nevem! Mivel első ránézésre még kiemelésre érdemesített mondattöredékeimre sem ismerek rá: "...fejreállításunkra óhatatlanul rányomja bélyegét, hogy hol állunk fejre." Hiszen azóta a világ állt fejre körülöttünk, s vele mi is, illetve ha már korábban fejreálltunk, úgy most talpra kellett volna, hogy álljunk — híven elképesztő önbizalommal megfogalmazott jelmondatunkhoz. Miszerint "Talpra álltunk, megmaradunk!", pedig... Na de erről talán csak annyit, hogy csakugyan talpra álltunk, sőt talpraszökkentünk, méghozzá rémületünkben — miután a föld kezdett kicsúszni a talpunk alól. Viszont megmaradunk-e? És ha igen, itt-e vajon? S annak-e, aminek megmaradni szeretnénk?

Mert akárhogy nézzük is, időközben egy ország szakadt darabokra, meg ránk is. Na meg egy világrendszer is összeomlott, bennünk is akár — akkor is, ha nem fűztünk hozzá különösebb illúziókat. Külön akár azért is, mert reményeinket azokhoz a változásokhoz fűztük, amelyekből csupán földcsuszamlás lett. Úgyhogy már "csak" azért is, hogyan lehetne a több, mint nyolc éve elmondottakból napjainkra hármni érvényes?

Ám erről ennyi talán elég is. Mármost a meglepetés kiváltotta első reagálásról.

Mert ahogy beleböngészek mind ismerősebb mondataimba, több mindenben megütök ugyan, egynémely naivitásomon bosszankodva is, egyre inkább úgy érzem, egykori önmagam, tévedéseimet is beleértve, alapjában véve vállalhatom — Sinkóval is együtt akár, miért ne? — semmi okom szégyenkező visszaszívásra.

Újraértékelő kiegészítésre viszont annál inkább. Kezdve akár az elején is, irodalmunk vajdaságiságával, illetőleg jugoszláviaiságával, mivel ez a dilemma, ha egyáltalán az volt, időközben igencsak eldőlt. Nem egészen újabb dilemmák nélkül, hiszen Jugoszlávia, mint állam megszűnt létezni. Így, igen, ilyen kategorikusan kimondva, mert hát az, hogy az egykori ilyen nevű állam keleti, boldogtalanabb és balkánibb fele még ezt a nevet viseli, mit sem jelent, mindössze egy nagyobb, s még nagyobbá válni óhajtó Szerbia fedőnevét csak. Ám de nem létezik igazán már a Vajdaság sem, etnikai többszínűsége is elenyészőben, emiatt válik "politikai létalapja" is kérdésessé. Napjainkban is már, s "irodalmi síkon" is egyúttal: az ötnyelvű névtáblát a Vajdasági Íróegyesület székházán legalábbis nemrég helyettesítették egy-, illetve államnyelvűvel, tudomásom szerint cirillbetűssel. Vagyis a jugoszláviai, illetve vajdasági helyett ma alighanem a "szerbiai magyar irodalom" emlegetése volna logikus — ha nem berzenkednék ez ellen a logika ellen minden idegszállammal. Amely allergia magyarázatot is követel. Elvégre a szerb nép is csak úgy bűnös, mint Radnótival szólva a "többi nép", amit talán azzal egészíthetnénk ki, hogy a népek általában így, a kontraszelekció segítségével szoktak bűnösök lenni: olyképpen, hogy mind intellektuális, mind morális értelemben a selejtes elemek jutnak szóhoz és hatalomhoz, s szorítják az értékesebbeket háttérbe, kényszerítik hallgatásra és száműzetésbe. De ugyanez a folyamat az egyénben belül is végbemegy, alantas ösztönöket, indulatokat és érdekeket érvényesítve, téve olykor jellemvonássá. Végső fokon önpusztítást is okozón, hiszen elsősorban éppen a minden szerbet egy államban egyesíteni kívánó nagyszerb dominanciaigény robbantotta szét

a szerb nemzet egészének hazáját — azt a Jugoszláviát, amelyhez fűződve nekünk jugó-magyaroknak (íróknak és nem-íróknak) egynémely történelmi szakaszban lehettek még önámító reményeink, ám azt illetőleg, ami ma helyette van, már senniképp sem lehetnek. Úgyhogy amennyiben ez a címkéző önmeghatározás egyáltalán fontos lehet, maradjunk meg inkább, merő eufémizmusból is, vajdasági magyar irodalomnak — feltéve, hogy lehetséges számunkra még bárminek is maradni. Bár éppen délvidékiek is lehetnénk.

Akár avantgárdok voltunk, akár nem, akár volt szerepe a formai kísérletek eluralkodásának önzonosság-tudatunk és önfenntartó reflexeink gyengülésében, akár nem. Mert annak, hogy ma egészen másképpen vagyunk, mint nyolc évvel ezelőtt, annak elsősorban rajtunk kívül eső okai vannak. Annak is, ha netán nem biztattuk eléggé magyarként való megmaradásra népeiségünket. Mivel eme mulasztásaink bűnbánattal ma már éppúgy nem pótolhatók, mint ahogy annak kimondásával sem, ami többségünkben mégiscsak jobban megvolt, mint amennyire azt korábban — olykor a magunk ön- és kölcsönös cenzurájától is "túlkontrolláltan" — kifejezésre mertük juttatni. Azt ami ma néha zavaróan újkeletű ideológia-váltásokban is megmutatkozhat, na meg olyanok távozásában is az anyaországba, akik nincsenek is jobban veszélyeztetve, mint amennyire mindnyájan vagyunk. Mert igen, azok vagyunk, veszélyeztetettek. Magyarságunkban és íróságunkban egyaránt, az utóbbit illetőleg annak ellenére, hogy ma nem az állami és pártcenzúra fenyeget, hanem az éltető források elapadása. Mivel a "kommunizmus" mindenekelőtt abban az értelemben szűnt meg, hogy az irodalom szűnt meg államilag támogatott, "kegydíjas" lenni. Önerejéből viszont hogyan lenne képes egyáltalán megállni, kisebbségi irodalomként különösképpen? Ha az irodalmak erre többségiként sem nagyon képesek, jóformán sehol sem a világon. Amiért is ma teljességgel az anyaország köldökszínőráján csüngve létezőnk csupán. Ahogyan etnikumként való fennmaradásunk egészében is fokozottabban függ az anyaország segítségétől — egyelőre nem világos, addig-e, amíg valami csoda folytán a magunk lábára nem állunk, vagy ameddig vagyunk... Csakhát bármennyire lekötöleztettek legyünk és tisztában is a lehetőségek korlátaival, attól félek, a segítség "érzelmi háttérével" van baj leginkább, azzal, hogy a magyar állam magyarsága a határokon túli magyarság sorsát zömében nem érzi igazán a magáénak, sőt az utóbbi időben (nyilván a sorainkba tartozók magaviseletétől nem függetlenül) kissé mintha elege is lenne belőlünk. Na de kérdés, nem alapvetően érthető-e ez, hiszen ahol a közgondolkodás "civilizálódik", haszonelvűvé válik, ott a rokon- és ellenszenv "háztartását" már nem annyira a "vérségi" hovatartozás határozza meg, hanem a valóságos vagy vélt egyéni tulajdonságok, gyakorta a legnyersebb érdekekkel szoros összefüggésben — ez is a civilizáltabb társadalmak, illetve népek egyik legnehezebben ellensúlyozható hátránya a "törzsibb" módon kötődő elmaradottabbakhoz viszonyítva.

Mindenesetre ami "betájolásunkat" illeti, ma mintha szükségképpen "Budapest-centrikusabbak" lennénk, mint voltunk, annak a gyakorlatnak is megfelelően, hogy ha valamelyik anyaországi irodalmi folyóirathoz beletáplálunk, többnyire akad benne egy-két név a "mieink" közül — akár itt a Vajdaságban éljenek is (még), akár (már) a magyar állam határai közt, akár átmenetileg, akár végleg. Ami mintha mégiscsak arra vallana, hogy lehet mondanivalónk ennek a környezetnek is, hogy akár "versenyképeseknek" is számíthatunk. Itthoni folyóirataink mellel alig léteznek: legrendszeresebben még a szabadkai Üzenet jelenik meg, az Új Symposion gyakorlatilag megszűnt, míg a Hídnak tavaly mindössze három összevont száma látott napvilágot. Mondhatjuk tehát ritkán és alig-alig járhatóknak, ám ez már nem is igazán a folyóiratra vonatkozik, hanem arra a bizonyos másik hídra, amely-

nek a szomszéd népek között kellene átívelnie, a nyelvek és kultúrák között. Esetünkben a magyar és a délszláv, legfőképpen a szerb kultúra között. Amely hidat hosszú időn át többnyire reprezentatív okokból volt szokás emlegetni, ma viszont már emlegetni sem igen, jószerével szünetel a forgalom rajta. Féltő, hogy a mindent meghatározó anyagiak hiányán túl, gyanakvás és ellenszenv miatt. Hiszen ebben a délszláv tragédiában, minden más nemzetiséghez hasonlatosan, a vajdasági magyarság is csalódást okozott a nagyszerűség hordozójának — egyszerűen, mert nem lehetett lojális olyasvalami iránt, ami iránt ép ésszel és lelkiismerettel éppúgy lehetetlen lojálisnak lenni, mint működőképes életösztönrel. És hát az említett "hordozók" között sajnos a szerb kulturális és irodalmi élet tényezői is ott voltak és vannak, ideértve annak jeleseit, nemzetközileg elismert neveit is, akikről nehezen hihető, hogy túlzott rokonszenvvel tekintenének magyarságra, magyar kultúrára, magyar irodalomra. Ami, ha meggondoljuk, mibennünk se kelthet különösebb lelkesedést, vagy akár előítéleteket is kiválthat. Olyasfélét is akár, hogy egy "nemzetileg túldimenzionált" irodalom már pusztán jellegénél fogva is elsősorban a "családban marad", ott fejtí ki a maga áldott vagy átkos hatását, nem szól "idegenekhez". Más kérdés, hogy éppen térségünk tragédiája miatt előbb-utóbb létre kell(ene) jönnie egy másfajta önvizsgáló szerb irodalomnak is, amire érdemes lesz (lenne?) odafigyelni. Vagy aminek művelői netán majd ránk is figyelnek... Ám addig azt is üdvözlünk kell, hogy Belgrádban hungarisztikai tanszék nyílik, eltérően az Újvidéken még mindig létező hungarológiai intézettől, mindenekelőtt szláv anyanyelvű magyar fordítók és nyelvatanárok képzésére, elsősorban a magyar irodalom legjobb szerb ismerőjének és fordítójának, Sava Babićnak köszönhetően, egyúttal egy "másik Szerbia" létezését sejtetve. Azt, amit a hatalom minden erejével igyekszik földre taposni.

Ám ha ez az önmagát eszmeileg tizenkilecedik századi nemzetfelfogásra alapozó rendszer így viszonyul a többségek vérszegény demokrácia-igényéhez és európaisághoz, ugyan mit várhatunk tőle mi, eleve zavaró tényezőként kezelt kisebbségek? Akár olyanokként, mint a tudatos demográfiai robban(t)ással is küzdő, imponáló egységről és önfegyelemről tanúságot tevő koszovói albánok (akiknek ereje mellesleg a korszerűnek aligha mondható patriarchális életformában rejlik), akár olyanokként, mint mi, itteni magyarok, akiknek toleranciája és béketűrése, individualizáltsága és munkamorálja, könnyen elősegítője is lehet az önfeladásnak. Főleg ha ehhez az egyaránt hagyományosan magyarnak mondható alacsony születési hányadost és a világcúcstartó öngyilkossági számarányt is hozzávesszük. Nem beszélve arról, hogy nemzetkülönbségeinket és érdekellentéteinket nem tudjuk igazán demokratikusan kezelni — miközben a korábbi, ideológiai szemfényvesztés meghatározta nemzetiségi politikát alig leplezetten diszkriminációs és asszimilációs törekvések váltották föl. Amelyekkel szemben született ugyan bizonyos dac is, ám inkább ott csupán, ahol (még) többségben vagyunk az "államalkotókkal" szemben. Ám az öngazolás különböző megnyilvánulásaiba bugyolált lapulás, sőt az egyszerű kussolás reflexei továbbra is léteznek és "hatnak", akkor is, ha az egyértelműen "kollaboráns" magatartást irodalmi és nem irodalmi értelmiségünk soraiból ma már szinte senki se kész vállalni, de hát ez kevés a fennmaradáshoz. "Európába" vetett egyre fakuló reményeink ellenére, hiszen öreg kontinensünk nevét éppen azért kényszerülünk időzjelbe tenni, mert nagyban ugyanaz a "civilizációs tehetetlenség jellemző rá, mint miránk kicsiben, miközben a kilátástalan gazdasági körülmények is a menekülési késztetettséget "inspirálják"... Úgyhogy ami irodalmunkat illeti — elvégre róla lenne szó — nem tudom, még mit is mondhatnék. Azon túl, hogy érté-

keinek időtállásától függetlenül a maga módján mégiscsak komplett kis irodalom volt. Kerek mikrokozmosz, ha úgy tetszik, legfőképpen szerepmegoszlását tekintve. Mert végtére is megvolt a maga lírája és prózája, olykor még drámája is, tanulmánya, kritikája, esszéje, irodalomtörténete, publicisztikája, hozzávaló, többnyire mindenek szerzőgárdával. Vagyis megvoltak a maga méretarányos tehetségei, sőt zsenijei (el- és félreismertek egyaránt) elhivatottjai, dilettánsai, kóklerei, nyárspolgárai és bohémjai, konszolidáltjai és fenegyerekei, fakírrjai és bohócai, kegyeltjei és kegyvesztettjei, gerincesei és gerinctelenjei, mártírjai és poltronjai, csodabogarak, pillangói és pondrói, úgy mint minden, valamennyire mégiscsak autonom módon létező irodalomnak. Lehetséges, hogy nem egészen úgy, ahogyan kellett volna, de mégis megvoltak.

De vajon meglesznek-e ezután is, megleszünk-e? Féltő, hogy nem annyira már, mint azelőtt voltunk.

Zenta, 1995. január hava.

Varga Zoltán